

Het lege-stal-syndroom

In de Achterhoek ligt een van de oudste agrarische gebieden van Nederland. Schitterend boerenland. Toch doet de ene boer na de andere zijn bedrijf van de hand. Te veel regels en telkens weer andere. Sommige ex-boeren hebben wroeging, andere zijn opgelucht. Maar stoppen doet altijd pijn. 'Ik heb een tweede hond genomen om de stilte op te vullen.'

door Mar Oomen,
foto's Auke Vleer

De boer heeft nog maar een beetje adem over

Het was precies twee uur voor hun eerste echte vakantie in loondienst. Voormalig varkensboer Rijnmond Raben (52) weet het nog precies. Hij stond in het slachthuis niertjes uit te halen toen hij van het verhoginkje afgleed en met het mes in de hand in de afvalbak viel. Raben stak zichzelf in zijn oog. Hij is er al vier keer aan geopereerd, maar veel ziet hij nog niet. 'Er komen nog wat operaties, maar de diepte in mijn zicht ben ik in ieder geval kwijt.'

'Die pech hadden we er ook nog bij,' zegt zijn vrouw Marianne Raben (49), een tengere vrouw met kort opgeknipt haar aan de ronde tafel in de keuken. 'Wat was ik toen blij dat we de varkens niet meer hadden.' Die waren enkele maanden daarvoor, op 5 maart ('net voor de mkz-crisis uitbrak'), naar het slachthuis gebracht. Rijnmond en Marianne Raben hadden zich bij de eerste ronde van de opkoopregeling voor varkensboeren laten uitkopen door de overheid. Nu herinnert alleen het naamplaatje bij de voordeur – een dakpan met een varkentje erop – aan de tijd die nooit meer terug zal komen. Raben heeft al zijn rechten om varkens te mogen houden, moeten inleveren. Alle stallen zijn met de grond gelijk gemaakt. Rijnmond Ra-

ben kon aan de slag in de slachterij, zes kilometer verderop.

Theo Luiten (50) zal vooral het moment waarop de eerste zeugen werden opgehaald niet licht vergeten. Diezelfde dag, nu alweer drie jaar geleden, viel ook de eerste afwijzing op een open sollicitatie in de brievenbus. En nog maanden achtereen heeft hij alleen maar negatieve reacties ontvangen op de brieven die hij verstuurde. 'Ik wilde graag onderhoudsman worden in een bejaardenhuis of zoiets, of in het asielzoekerscentrum hier bij Aalten. Maar ik kon nergens terecht.'

Voor Geert Wassink (43) is 28 augustus een datum die hem altijd bij zal blijven. Samen met zijn vrouw Betty (40) en zijn twee dochters (13 en 10) heeft hij die dag al zijn koeien naar hun nieuwe eigenaar in Vaassen gebracht, een boer wiens vee de mkz-crisis niet overleefd had. 'Op 28 augustus heb ik mijn levenswerk weggebracht.'

Raben, Luiten en Wassink zijn 'stoppers', ofwel 'wijkers' in ambtelijke taal. Ze hebben hun vee de deur uit gedaan, ze zijn boer af. (Wassink:

Aly en Theo Luiten: 'Ik zag ons saldo zakken en zakken'

'Ook al verzorg ik nog het jongvee van een vriend, en ga ik verder met paarden, in de ogen van collega-boeren ben ik een stopper.' Alle drie wonen ze in een van de oudste agrarische gebieden van Nederland, het oostelijk deel van de Achterhoek, nabij het stadje Winterswijk. Uitgestrekte landerijen worden hier onderbroken door houtwallen en stukjes bos en lange oprijlanen leiden naar grote boerderijen met daken die bijna tot de grond reiken. Veel van de land- en bosweggetjes zijn nog onverhard en in de plaatselijke krant klagen de burgers over opwaaiend stof. Vlees te koop, staat er op borden langs de grotere doorgangswegen, en walnoten te koop. 'Topigs' staat er groot, en, verscholen achter wat bomen: islamitische slagerij. Wat verderop: biologische producten.

In het buitengebied van Winterswijk (totale oppervlakte ongeveer 20.000 ha) wonen zo'n 800 boeren. Ruim 500 van hen leven van de boerderij, 300 doen dat met melkvee, zo'n 80 met varkens en ongeveer 60 voeren een gemengd bedrijf, dat betekent dat ze varkens en koeien houden, of varkens en kippen, of koeien en schapen. De meeste boeren verbouwen ook mais en graan. Midden jaren zeventig heeft de overheid van dit deel van de Achterhoek nog een 'landschapspark' willen maken. Omdat het, stond in de rapporten van toen, zo'n 'prachtig coulissenlandschap' vormt en 'zoveel waardevolle natuurelementen' bevat. De boeren hebben daar met veel stampij een stokje voor gestoken en de toenmalige minister van Landbouw Van der Stee zelfs nog een paar uur gegijzeld. Begin jaren negentig kwam er een nieuwe burgemeester die de boeren en natuurorganisaties weer om de tafel kreeg en sindsdien hebben beide partijen het gebied min of meer gezamenlijk in beheer. In 1994 plakte de landelijke overheid op Winterswijk en omgeving het stempel Waardevol Cultuurlandschap – wat extra subsidies opleverde.

De boeren zijn hier – achteraf – niet blij mee, sterker nog, sommigen beginnen er spijt van te krijgen dat ze ooit met de natuurmensen zaken hebben gedaan. Niet zozeer vanwege die natuurmensen – met hen kon je nog wel redelijke afspraken maken, op zijn Achterhoeks: wij boeren zullen wat natuur onderhouden, en zelfs wat houtwallen en beekjes extra aanleggen, als jullie ons garanderen dat wij ons bedrijf mogen uitbreiden, mocht dat nodig zijn. Nee, de boeren hebben spijt van hun 'meegaande' houding vanwege die o, zo onbetrouwbare landelijke overheid. Die heeft hun de strop om de nek gelegd, en met kleine, maar onmiskenbaar zeer venijnige rukjes wordt nu het touw aangehaald.

Het begon allemaal bijna vijf jaar geleden toen in Noord-Brabant en Limburg de varkenspest uitbrak. In de intensieve veehouderij,

en vooral bij de varkens, moest alles anders. De welzijnsregels voor dieren werden aangescherpt, de hokken moesten groter, de hygiënerregels werden strenger, het mestprobleem moest worden opgelost en er moesten 'varkensvrije zones' komen. Maar wat en hoe precies alles aangepast moest worden, dat kon iedere maand weer verschillend zijn. Nu nog komt het voor dat je de dure stal die je net gebouwd hebt weer kunt afbreken omdat de regels voor bijvoorbeeld de betonnen roosters weer zijn veranderd. 'Brussel' krijgt dan de schuld. 'Het was om gek van te worden,' zegt Marianne Raben. 'Dan had je, bijvoorbeeld, net de voedingsbakken aangepast, en zei de boekhouder twee weken later: o, maar dat moet al weer anders.'

Rijnmond en Marianne Raben hadden in 1971 het bedrijf van Rijnmonds ouders overgenomen, die in 1931 waren begonnen met 8 koeien,

'Er komt nu zelfs een APK voor koeien! Ja, lach maar'

30 zeugen en 100 kippen. 'In de jaren zeventig moest alles groter, dat was landelijk beleid, iedereen moest zich specialiseren,' zegt Rijnmond Raben. Hij is een stevige, korte, gemoedelijke man met een blozend breed gezicht. Zijn linkeroog is rood en enigszins misvormd. Als zijn vrouw bozige, bittere opmerkingen maakt ('afbreken gaat sneller dan opbouwen'), probeert hij te sussen. 'Omdat wij niet veel grond hadden, 6,5 ha, en ik meer een varkensman ben, zijn we doorgegaan met zeugen.'

Theo en Aly Luiten hielden op het laatst zo'n 240 zeugen. Hun boerderij was al vele generaties in de familie. ('Op het huis dat we in 1974 hebben afgebroken, stond 1873, en toen was het al een keer verbouwd.') Ook zij zijn zich in de jaren zeventig gaan specialiseren in fokzeugen. Vooral omdat het land (15 ha) her en der verspreid lag en Theo er weinig zin in had om twee keer per dag met de trekker door de kou naar al die landerijen te moeten om de koeien te melken.

Geert Wassink is in 1985 volledig op de boerderij gaan werken, toen zijn vader plotseling overleed. Er waren rond de 45 koeien, wat jongvee en nog 90 mestvarkens. Die zijn in 1994 de deur uitgegaan, omdat Betty een minicamping wilde beginnen. 'De kinderen werden groter, ik wilde weer aan het werk. Buitenshuis was dat moeilijk, want wie moet er koken als tussen vijf en zes ook de koeien gemolken moeten worden.' De varkensstal werd omgebouwd tot was- en douchegelegenheid en al snel zorgde de camping voor een derde van het totale inkomen.

Geert Wassink en zijn dochter Anke.

Geert: 'Ik ga hoefsmid worden'

En toen moesten Raben, Wassink en Luiten investeren en uitbreiden. Om aan de nieuwe eisen te kunnen voldoen. Twee ton, drie ton, een half miljoen. 'Ik zag ons saldo zakken en zakken,' zegt Luiten. 'Slapeloze nachten had ik ervan. Wekenlang.' 'Je gaat rekenen,' zegt Geert Wassink. 'Hoe lang moet ik me uit de naad werken, met nauwelijks vrije tijd, om dat geld terug te kunnen verdienen? Vijftien jaar, minimaal. Wil ik mijn toekomst zolang vastleggen?'

En vooral: wil ik zo boer zijn?

'Hoe vaak heb ik je dat de laatste jaren niet horen mompelen,' zegt Betty Wassink, terwijl ze zich tot haar man wendt. 'Maar daar ben ik geen boer voor geworden.' Betty en Geert zitten naast elkaar aan de lange tafel in de ruime keuken van hun grote boerderij. Zij is vrolijk en enthousiast, maar kan heel fel zijn. Geert is stiller,

bedachtzamer.

Geert: 'Je wordt boer om de vrijheid die je hebt. Maar van die vrijheid is niets meer over. Alles moet je registreren, alles moet je melden, als je een ander gewas wilt verbouwen, moet je dat eerst overleggen. Er komt nu zelfs een APK voor koeien! Ja, lach maar. Maar dat betekent dat vier keer per jaar een veearts naar je koeien komt kijken, ook als er niets aan de hand is. Alsof je als boer de veearts niet zult roepen als een beest ziek is.'

Betty: 'Het voelt als een motie van wantrouwen.'

Wassink heeft nog onderzocht of hij kon samenwerken met collega-boeren. In juni van dit jaar, vlak na de mkz-crisis, hakte hij de knoop door.

Rijnmond Raben heeft nog een tijdje de zeugen vervangen door mestvarkens. 'Dan hoefde ik de stallen niet zo ingrijpend te verbouwen.' Marianne Raben: 'Maar dat was lang niet zo leuk, mestvarkens. Toen ook daarvoor de regels strenger werden, hebben we alles op een rijtje gezet: kunnen we ons laten uitkopen?'

Luiten heeft op de dag dat hij zou tekenen voor de hypotheek van een nieuwe stal besloten zijn varkens te verkopen. 'En dan is het: hoe vertel ik het mijn ouders. Zij wonen ook op dit terrein, zij hebben het hele bedrijf opgebouwd.'

In de documentaire *Ik kom altijd weer terug* over de band Normaal schreeuw leadzanger Bennie Jolink tegen een zaal vol Achterhoekers: 'Wie noe nog boer bent, die heb klote, want den boer die wor gepak door Den Hoag.' Zo wordt

het ook gevoeld in het oosten van het land. De onzekerheid en de spanningen onder boeren zijn groot, zeggen arbeidspastor Richard de Keyser, conflictbemiddelaar Bert Bakker van de Gelderse Land- en Tuinbouw Organisatie (GLTO) en Agnes te Molder van de Zelfhulporganisatie Bedrijfsbeëindigers (ZOB).

Landelijk stoppen negentig boeren per week, heeft het CBS dit najaar berekend. In 1996 waren er nog 5661 veeteelt- en gemengde bedrijven in de Achterhoek, nu zijn dat er 4559, becijfert het CBS. In alleen de gemeente Winterswijk zijn de laatste vijf jaar 87 boeren gestopt (van de 493 in 1996). Bert Bakker van de GLTO wordt bijna wekelijks gebeld door vrouwen die de spanningen in het gezin niet meer aankunnen. 'Kun je niet eens komen praten,' is dan de vraag. 'We kunnen het werk eigenlijk niet meer aan, maar mijn man wil niet stoppen.'

Het is nogal wat om als boer het bijltje erbij neer te gooien. Je kunt niet meer terug: je varkens

'Andere boeren zie je niet meer. Je bent een gewone burger geworden'

rechten of melkquota kun je nooit meer terugkopen. Stel dat de boerderij al generaties lang in de familie is (en daarvan zijn er nogal wat in de Achterhoek), dan ben jij de stopper, degene die de boel verkwanseld heeft, het stokje niet kan doorgeven. En stel dat je ouders ook op het boeren erf wonen – wat in dit gebied veel voorkomt – en door jouw besluit moeten zij naar een rijtjeswoning in het dorp. Hoe ga je dan verder met je leven? 'Sommige boeren krijgen last van wroeging: ben ik misschien gevallen voor het grote geld?' zegt Agnes te Molder. Door ziekte van haar man Jan moesten ze een aantal jaar geleden hun bedrijf staken. Nu is zij begeleider bij een zelfhulporganisatie van stoppende boeren. Haar man schenkt koffie en drentelt wat rond in hun keurig onderhouden boerderijtje. Open haard, plavuizen op de vloer, uitzicht op een uitgestrekt, glooiend, zeer groen weiland. Paard in de stal. Buren pas op honderden meters afstand. Net als al die andere boeren en ex-boeren in de omgeving woont het echtpaar zo mooi, zo rustig. En dan toch... 'Het is prachtig en akelig stil hier,' zegt Jan te Molder ineens, alsof hij gedachten kan lezen. 'Je bent er nog steeds mee bezig, hè,' reageert zijn vrouw. Jan te Molder: 'Als boer probeer je koste wat het kost je boerderij te houden, het is je land, je kunt je eigen voedsel verbouwen. Ook al staat de hele wereld in brand, dan heb je toch nog die zekerheid. Als je dat kwijtraakt, dan ben je ook je gevoel van veiligheid kwijt, iets dat heel diep gaat. In de oorlog kwamen mensen toch ook van heinde en ver om hier aardappelen te halen?'

Het is een argument dat boeren vaker gebrui-

ken. De gebeurtenissen op 11 september hebben hen gesterkt in hun overtuiging dat ze eigenlijk onmisbaar zijn.

Als de koeien verkocht zijn, de varkens geslacht en de stallen gesloopt, wordt het stil op het erf. Niemand komt meer langs. De veearts niet, de vertegenwoordigers niet, de meelboer niet, de voorlichters niet. 'Vorig jaar ging er nog een paar pond koffie per week doorheen,' zegt Rijnmond Raben. 'Nu maken we nog niet eens een half pond op.' Marianne Raben: 'En je hoeft nergens meer heen: niet naar de vergaderingen van de GLTO, niet naar de lezingen van de dierenarts, niet naar de voorlichtingsbijeenkomsten over kunstmatige inseminatie en waarom zou je nog aan excursies meedoen? Alle sociale contacten vallen weg. Boeren zie je niet meer. Je bent een gewone burger geworden.'

Rijnmond Raben: 'Vooral voor Marianne was het moeilijk. Ik had nog mijn werk bij de slachterij.' 'Ik heb een tweede hond genomen om de stilte

op te vullen,' zegt Aly Luiten. 'En als de kinderen het huis uit zijn, zou ik wel werk buitenshuis willen, als oppasmoeder of zo.'

Theo Luiten: 'Voor het geld hoeft ze dat niet te doen, hoor. Maar om onder de mensen te zijn, daarom wil ze dat.'

Voor Theo Luiten is vooral het eerste jaar nadat hij met zijn varkens gestopt was, heel zwaar geweest. Na maanden solliciteren, kon hij eindelijk terecht bij een schildersbedrijf. Daar moest hij, terwijl hij een van de oudsten was, alles nog leren. 'Maar je moet toch wat, ik had nog vier kinderen thuis.' Nu heeft hij, samen met iemand anders, een eigen schilders- en klussenbedrijf.

Veel boeren die ermee ophouden zijn erg onzeker over hun capaciteiten,' zegt Dennis Rerink, regiomanager bij Agrarische Bedrijfsverzorging Oost-Nederland. De afgelopen anderhalf jaar zijn er zo'n tachtig stoppers bij hem langs geweest. 'Maar ze zijn zeer gewilde arbeidskrachten, omdat ze zoveel kunnen, van boekhouden, metselen tot het verzorgen van vee. Doorgaans willen ze niets meer met de agrarische sector te maken hebben. Maar sommigen krijgen na een paar jaar toch wel heimwee. Zij worden invalkracht op boerenbedrijven waar iemand ziek is, of waar net geogost moet worden.'

'Ik ga hoefsmid worden,' zegt Geert Wassink plotseling. Bijna verlegen. Maar ook triomfantelijk. Zijn vrouw schenkt nog wat koffie in, een dochter komt welterusten zeggen. Wassink zoekt naar woorden. 'Ik heb altijd paarden ge-

Hans Eelink (links, op zijn erf heeft hij nu een 'groepsaccommodatie') en zijn buurman Alfred Scholten

had,' legt hij uit. 'Zo'n stuk of tien. Ik fok ze, maak ze zadelmak, dat soort dingen. De paardensport wordt steeds populairder. Iedereen wil tegenwoordig een eigen paard of pony. Er is een groot tekort aan hoefsmeden.'

Betty Wassink: 'We willen ook een soort luxeaccommodatie maken voor ruiter en paard. Kunnen mensen te paard op vakantie komen.' Geert Wassink: 'Onze dochters zag ik ons melkveebedrijf niet overnemen, maar de oudste zie ik nog wel met paarden verder gaan.'

Sommige 'blijvers', boeren die doorgaan, worden onzeker van mensen als de Wassinks: dat waren toch jonge boeren met mooi land en goed vee. Zien zij zelf misschien iets over het hoofd? Tegelijkertijd zijn de Wassinks ook een voorbeeld van hoe het altijd nog kan, als het straks helemaal niet meer gaat.

De boer heeft nog maar een beetje adem over, geloven ze in het land van Normaal. Er blijven steeds minder boeren over, het aantal stoppers groeit (renteniers, zeggen ze op het gemeentehuis in Winterswijk). Ondertussen rukt het Waardevol Landschap op en nemen de milieumaatregelen toe.

De boer kan in veel gevallen de concurrentie met de natuur letterlijk niet aan. Hans Eelink (42), ooit boer, heeft nu op zijn erf een 'groepsaccommodatie'. Hij heeft ook nog behoorlijk wat land. Tot op heden verhuurt hij dat aan zijn buurman Alfred Scholten (33). 'Die heeft mijn grond echt nodig, anders moet hij 25 koeien wegdoen. Hij betaalt nu zo'n 1400 gulden per ha. Maar als ik aan zo'n natuurproject meedoe, krijg ik 2500 gulden per ha.'

Uitbreiden – een voorwaarde om te overleven – is er voor veel boeren niet meer bij. Niet zelden heeft de buurman (vaak een stopper) zijn voormalige boerderij een recreatieve bestemming gegeven, doorgaans gaat in dat geval je boerderij 'op slot' (landelijke milieuregels treden dan in werking). Er mogen geen nieuwe koeien of varkens meer worden aangeschaft. Dan is er nog het voorstel dat boeren verbiedt verder te groeien als hun bedrijf binnen een straal ligt van 250 meter van een natuurgebied.

Tachtig procent van de Winterswijkse boerderijen grenst aan een natuurgebied. Veel van die natuur hebben de boeren, in goed vertrouwen, samen met natuurorganisaties aangelegd of al decennia lang met liefde beheerd.

Straks is er, zeggen de plaatselijke natuur- en boerenorganisaties, alleen nog maar 'mooi land' over, maar geen boer meer om het te onderhouden. 'Den Haag krijgt er nog spijt van dat het zo met zijn boeren omgaat,' klinkt het eensgezind vanuit de Achterhoek.

